

ОЦІНКА ВИРОКУ НА ДРУГОМУ МАРАМОРОШ-СИГОТСЬКОМУ ПРОЦЕСІ (1913-1914 РР.) В ПЕРІОДИЦІ

Доц. Юрій ДАНИЛЕЦЬ, кандидат історичних наук, PhD.

3 березня 1914 р. було оголошено вирок, згідно якого 32 православних селян було засуджено до різних строків ув'язнення та грошових штрафів¹. Як про початок другого Мараморош-Сиготського процесу, так і про його завершення писали десятки періодичних видань на різних континентах². Незважаючи на доказову

¹ Serviciul Județene Maramureș a Arhivelor Naționale Baia Mare (SJAN Maramureș). Fond 45. Prefectura Județului Maramureș. Parcelul Inn. 1086. Nr. artului 656. p. 6-29.

² **Австралія:** Austria and Russia. Alleged sedition In: *Chronicle*. 1914. 7 march. p. 37; Sedition trial. Hungarian Ruthenians. In: *The Brisbane Courier*. 1914. 5 march. p. 7; Many accused sentenced. In: *The Sydney Morning Herald*. 1914. 5 march. p. 9; Russian Conspirators. In: *Worker*. 1914. 12 march. p. 22;

Австро-Угорщина: Das Urteil im Ruthenenprozeß. In: *Allgemeiner Tiroler Anzeiger*. 1914. 4 marz. s. 7; Das Urteil im ruthenischen Hochverratsprozeß. In: *Arbeiter Zeitung*. 1914. 4 marz. s. 8; Elitéltek a mién vádlottakat. In: *Vásárhelyi Reggeli Újság*. 1914. 4 március. old. 2; *Kincses Kalendárium 1915*. A gyakorlati élet általános utmutatója / Tizenkilencedik évfolyam. Budapest: Rákosi Jenő Budapesti Hirlap Ujságvállalata, 1915. old. 171; Rozsudek v rusínském procesu. In: *Brněnské noviny*. 1914. 3 března. s. 3; Rozsudek v rusínském procesu. In: *Moravská orlice*. 1914. 3 března. s. 3; Der Russophilenprozeß in Ungarn. In: *Bukowinaer Post*. 1914. 5 märz. s. 5; Odsouzení uherských Rusínů. In: *Čech*. 1914. 4 března. s. 3; Das Urteil im Ruthenenprozeß. In: *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*. 1914. 4 marz. s. 1; Proces s rusínskými «veležrádci». In: *Dělnické listy*. 1914. 4 března. s. 7; Das Urteil im Ruthenenprozeß. In: *Der Tiroler*. 1914. 5 marz. s. 2; Wyrok w procesie w Marmaros-Szilget. In: *Głos Narodu*. 1914. 4 marca. s. 3; Wyrok w procesie rusinów na Węgrzech. In: *Kurjer Lwowski*. 1914. 4 marca. s. 3; Elitéltek a rutén izgatókat. In: *Nagykároly és Érmellék*. 7 március. old. 5; Po marmarošském procesu. In: *Národní listy*. 1914. 5 března. s. 2; Tridsatedem rokov väzenia. In: *Národný hlásnik*. 1914. 6 marca. s. 5; Zo súdovej siene. Výrok v marmarošskom procese. In: *Slovenské ľudové noviny*. 1914. 6 marca. s. 4-5; Das Urteil im Ruthenenprozeß. In: *Welt Blatt*. 1914. 5 marz. s. 3-4; A skizma. In: *Zalai Hirlap*. 1914. 3 március. old. 2; Вирок в Мараморошській розправі. In: *Діло*. 1914. 3 марта. с. 6; Присуд в мараморош-сигітській розправі. In: *Діло*. 1914. 5 марта. с. 5; Lekte Drahtnachrichten. In: *Bukowinaer Nachrichten*. 1914. 4 marz. s. 4; Das Urteil im Ruthenenprozeß. In: *Arbeiterwille*. 1914. 4 marz. s. 12; Das Urteil im ungarischen Russophilenprozeß. In: *Der Volksfreund*. 1914. 4 marz. s. 3; Bom ungarischen Ruthenenprozeß. In: *Der Volksfreund*. 1914. 6 marz. s. 2; Das Ende des Prozesses in Marmaros-Szigeth. In: *Deutsches Nordmährerblatt*. 1914. 7 marz. s. 2; Das Urteil im Ruthenenprozesse. In: *Deutsches Volksblatt*. 1914. 4 marz. s. 11; Der Ruthenenprozeß. In: *Mährisches Tagblatt*. 1914.

базу та роботу адвокатів, які показали неспроможність окремих свідчень та політичну заангажованість прокурора, суд ухвалив досить жорсткий вирок.

4 marz. s. 3; Das Urteil im Ruthenenprozeß. In: *Fremden-Blatt*. 1914. 4 marz. s. 12-13; Ruthenenprozeß. Das Urteil im Ruthenenprozeß in Ungarn. In: *Grazer Volksblatt*. 4 marz. s. 4; Der hochverratsprozeß in Ungarn. In: *Illustrierte Kronen Zeitung*. 4 marz. s. 10-11; Das Urteil im Ruthenenprozeß. In: *Linzer Volksblatt*. 1914. 4 marz. s. 10; Das Urteil im Ruthenenprozeß. In: *Neues Wiener Journal*. 1914. 4 marz. s. 10; Das Urteil im ungarischen Ruthenen-prozeß. In: *Neues Wiener Tagblatt*. 1914. 4 marz. s. 18-19; Das Urteil im Ruthenenprozeß. In: *Oesterreichische Morgenzeitung und Handelsblatt*. 1914. 4 marz. s. 4; Das Urteil im Ruthenen-Prozeß von Marmaros-Sziget. In: *Prager Abendblatt*. 1914. 4 marz. s. 4; Die Urteilsbegründung von Marmaros-Szigeth. In: *Reichspost*. 1914. 4 marz. s. 5; Der Ruthenen-Prozeß in Marmaros-Sziget. In: *Wiener Zeitung*. 1914. 4 marz. s. 7; Der Ruthenenprozeß in Ungarn. In: *Znaimer Tagblatt*. 1914. 5 marz. s. 3; Proces s 94 Rusiny. In: *Český denník*. 1914. 4 března. s. 2;

Великобританія: The Hungarian State Trial. Verdict and sentence. In: *The Times*. 1914. 4 march p. 5; Treason trial. In: *Evening Telegraph*. 1914. 4 march. p. 2; The Hungarian State trial at Marmaros Sziget. In: *Hull Daily Mail*. 1914. 4 march. p. 4; A Russian plot. In: *Manchester Courier and Lancashire General Advertiser*. 1914. 4 march. p. 7; Ruthesian treason trial. In: *Newcastle Journal*. 1914. 4 march. p. 12; A Ruthenian plot. In: *Western Daily Press*. 1914. 4 march. p. 10;

Російська імперія: Приговоръ по дѣлу угро-русовъ. In: *Московскія вѣдомости*. 1914. 19 февраля (4 марта). с. 3; Къ процессу угро-русовъ. In: *Кіевлянинъ*. 19 февраля (4 марта). с. 4; Приговоръ по дѣлу угро-русовъ. In: *День*. 1914. 19 февраля. с. 1; Мараморошъ-Сигетскій судъ над угро-русскими и новые аналогичные процессы надъ русскими въ Галичинѣ и Буковинѣ. In: *Церковный вѣстникъ*. 1914. №9. с. 280-281; Дивачный вирокъ. In: *Русская Земля*. 1914. 21. февраля (6. н. ст. марта). с. 7; Къ Угро-русскому процессу. In: *Вечернее Время*. 1914. 21 февраля (6 марта). с. 1;

Румунія: Das Urteil im Prozeß von Marmoroiich-Sziget. In: *Bukarester Tagblatt*. 1914. 5 märz. s. 3; Procesul rutenilor. In: *Unirea: foaie bisericească-politică*. 1914. 8 martie. p. 2; Procesul rutenilor. In: *Gazeta Transilvaniei*. 1914. 21 februarie (6 martie). p. 2; Rutenii schismatici condamnați. In: *Românul*. 1914. 4 martie. p. 6;

США: ПЛАТОНЪ, АРХИЕПИСКОПЪ: Откликъ Американской Православной Руси на неправедный Мармарошскій судъ. In: *Американскій Православный Вѣстникъ*. 1914. №6. с. 111-114; Конецъ процессу угорських русинів. 32-ох засуджених. In: *Свобода*. 1914. 12 марта. с. 1;

Франція: Le procès des Ruthènes. In: *Le Figaro*. 1914. 4 mars. p. 2; Le procès des Ruthènes. In: *Le Radical*. 1914. 4 mars. p. 3; Le procès des Ruthènes. Le jugement. In: *Le Rappel*. 1914. 4 mars. p. 3; Autriche-Hongrie. Le procès des Ruthènes – Le jugement. In: *Le Temps*. 1914. 5 mars. p. 2; Le procès des Ruthènes. Le jugement. In: *Le XIXe siècle*. 1914. 4 mars. p. 3.

Хід процесу в достатній мірі досліджено у працях сучасних істориків^{1,2,3}. З'явилися також окремі публікації, в котрих проаналізовано висвітлення трибуналу в Мараморош-Сиготі в окремих періодичних виданнях^{4, 5, 6}.

Проурядова преса вважала вирок цілком прийнятним, переконуючи в гуманності угорського суду. Наприклад, віденський провладний «Neue Freie Presse» намагаючись пом'якшити вирок, вказував, що поява в залі суду графа Володимира Бобринського довела тісний зв'язок між релігійним рухом закарпатських українців з агітацією петербурзьких панславистів⁷. Інше віденське видання – «Illustrierte Kronen Zeitung», переконувало, що російські агітатори ввели населення трьох комітатів Угорщини до державної зради. «Багато русинів перейшли до російської церкви і були готові, у разі війни Росії проти батьківщини, перейти на бік ворога із зброєю в руках»⁸. Подібні думки висловлював будапештський

¹ ТАЈТАК, L.: Marmaroškosihotský schizmatický proces roku 1914 v svetle slovensko-rusínských vzťahov v slovenskej a maďarskej historiografii. In: *Kapitoly z dejín Podkarpatskej Rusi 1919-1945: venované životnému jubileu 80. narodeninám Dr.h.c. prof. PhDr. Michala Daniláka, CSc. / Harbuřová, Lúbica, Danilák, Michal, 1. vyd. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015. s. 50-59.*

² ДАНИЛЕЦЬ, Ю.: К вопросу о подготовке второго Мараморош-Сиготского процесса против православных Закарпатья. In: *Славянский альманах 2014. Вып. 1-2. М.: Индрик, 2014. с. 110-122;*

³ ДАНИЛЕЦЬ, Ю.: Розгортання православного руху в Північно-Східній Угорщині в 1907-1913 рр. та підготовка нового судового процесу, In: *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Вид-во УжНУ "Товера", 2019. Вип. 1 (40). с. 27-47.*

⁴ ДАНИЛЕЦЬ, Ю.: Антиправославні Мараморош-Сиготські судові процеси на сторінках Санкт-Петербурзьких «Церковных Ведомостей». In: *Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василія (Проніна). 2013. №2. с. 19-24.*

⁵ ДАНИЛЕЦЬ, Ю.: Антирусинський судовий процес 1913-1914 г. в Мараморош-Сиготе на сторінках львовських газет «Дело» і «Дело и Новое слово». In: *Русин. 2014. №2. с. 249-269.*

⁶ ДАНИЛЕЦЬ, Ю.: Иркутская газета «Сибирь» как источник по истории Второго Мараморош-Сиготского процесса 1913-1914 г. In: *Вестник Томского государственного университета. 2017. № 415. с. 59-70.*

⁷ Die Opfer des Grafen Bobrinski. In: *Neue Freie Presse. 1914. 4 marz. s. 2.*

⁸ Der hochverratsprozeß in Ungarn. In: *Illustrierte Kronen Zeitung. 4 marz. s. 10-11.*

проурядовий «Pester Lloyd». Викриваючи політичні зв'язки засуджених з російськими діячами та буковинськими москвофілами, редакція наголошувала, що за такі провини суд прийняв дуже ліберальний вирок¹. Ще далі в своїх судженнях пішов часопис «Zalai Hírlap», що видавався в Надьканіжі. Газета повністю схвалювала рішення трибуналу, переконуючи, що суд принесе мир для угорської громадськості².

Продовжуючи аналізувати позицію угорської преси, що представляла погляди різних політичних напрямків та соціальний верств, потрібно звернути увагу на критичні відгуки. Віденський «Neues Wiener Journal» розмістив 4 березня 1914 р. коротку характеристику оцінок будапештських газет на процес в Мараморош-Сиготі. Редакція відмічала, що основна маса видань, публікуючи рішення трибуналу, абсолютно уникають коментарів. Як виняток у статті наведено ставлення будапештського радикального часопису «A Nap». Зокрема, останній запевняв, що процес не довів спрямованість руху проти угорської держави³.

Лондонський «The Times», спираючись на інформацію власного кореспондента у Відні, погоджувався щодо наявності ясно вираженого православного руху серед греко-католиків в Угорщині. Однак видання ставило під сумнів ініціативну роль у цьому процесі братів Геровських, зазначаючи, що прокурор чомусь не включив їх до числа обвинувачених. Окремо часопис зветав увагу на неосвіченість та надзвичайну простоту чоловіків і жінок, звинувачених у політичній агітації⁴. Трохи відмінної думки дотримувалася американська «Свобода». Намагаючись дати відповідь на питання, хто винен в судовому процесі, редакція називає кількох відповідальних: 1) «угорське «правительство, котре довело до нужди угорських Русинів і піддержує серед них темноту»; 2) «російське правительство, котре давало гроші на сю несовісну агітацію, хоч знало, що спричинить нещастя для бідних угро-руських селян».

¹ Budapest, 3. März. In: *Pester Lloyd*. 1914. 4 marz. s. 1-2.

² Máramarosszigeti itélet. In: *Zalai Hírlap*. 1914. 6 marcius. old. 1.

³ Stimmen der Budapester Presse. In: *Neues Wiener Journal*. 1914. 4 marz. s. 10.

⁴ The Hungarian State Trial. Verdict and sentence. In: *The Times*. 1914. 4 march. p. 5.

Засуджених і обвинувачених часопис вважав винуватими найменше, «бо вони дались тільки піддурити московським обманцям»¹. Позиція «Свободи», безперечно, є дискусійною. Як на нашу думку, редакція аж занадто перебільшувала роль російського фактору, котрий не вдалося довести прокурору на тому ж процесі.

Київська «Рада» у передовиці присвяченій підсумкам Мараморош-Сиготського процесу, розвивала питання національної політики угорського уряду. «Національний гніт на Угорщині, перехід духовенства на бік пануючого угорського націоналізму та тяжке економічне становище, в якому також винен угорський уряд, утворили таку напружену та хворобливу атмосферу в українських повітах Угорщини, що досить було хоч якої-небудь іскри, щоб там почало палати полум'я якихось політичних чи релігійних крайностей». Газета Євгена Чикаленка цілком справедливо підмічала, що уряд в Будапешті не зробив висновки після вибуху в Дебрецені, а навпаки, вирішив покарати підсудних «тяжко, мабуть для прикладу й страху іншим»².

Критично на вирок відреагувала чеська, словацька, сербська, російська преса. Часопис Карела Крамаржа та Алоїса Рашина «*Národní listy*» розмістив досить різку статтю, яка виступала проти угорського насилля над закарпатцями. Характеризуючи серйозне обвинувачення королівського прокурора, редакція наголошувала, що на початку процесу «навіть найбільший скептик, який знає угорські відносини, не міг звільнитися... від враження, що угорський уряд повинен мати на руках хоча б деякі переконуючі документи і відповідно знає принаймні про кілька незаконних дій, через які погнало стільки людей перед суд для притягнення до відповідальності за державну зраду. Нині, коли вже знаємо, що після допиту свідків прокурор взяв скаргу назад проти 31 обвинуваченого, коли і судовий сенат був змушений з поміж решти обвинувачених звільнити 23 особи, так як при найкращій волі ніякої провини в них не знайшов і своїм драконічним вирокосмівився захопити лише 32, тобто тільки одну третину

¹ Кінець процесу угорських русинів. 32-ох засуджених. In: *Свобода*. 1914. 12 марта. с. 1.

² Кінець Мараморошського процесу. In: *Рада*. 1914. 5 березня. с. 1.

обвинувачених, то не можемо не висловити нашого першого подиву з приводу легковажності угорського судового розслідування, яке посміло переслідувати 62 невинних селян страшною підозрою в скоєнні державної зради, хоча і не мало проти них ніякого, хоча б і самого незначного, доказу»¹.

Брненські «*Lidové noviny*» були здивовані жорстокістю вироку, який викликав «обурення почесної Європи» та показав тенденційність політично-судової системи угорської юстиції². Редакція чеського часопису лівого напрямку «*Dělnické listy*» вважала, що якби аналогічний процес відбувався в одній із культурних країн світу, то мав би бути давно закінчений із відкликанням обвинувачення. «Вирок цілком відповідав принципам магнатської справедливості. Угорська влада жорстоко помстилася за те, що русинські землероби не хотіли перебувати в мадяризуючій і до крові обдираючій греко-католицькій церкві, а шукали іншу церковну організацію, яка краще задовольнятиме їхні потреби». Автор статті припускав, що процес може мати і позитивні наслідки, адже може підштовхнути до національного пробудження «угорської гілки українців». «Тиск призводить до опору, а переслідування зазвичай на кінець повертається проти тих, хто його розпочав»³. Можна погодитися з наведеними вище висловлюваннями. Вже через 6-8 років, обурені селяни спрямували свою лють на окремих греко-католицьких священиків, вигнавши їх із парафій.

Чеський консервативний щоденник «*Národní politika*», даючи оцінку вироку проти закарпатських селян не оминув увагою важке економічне становище, еміграцію до США, «безжалісну експлуатацію їхніх священників», відсутніх шкіл та достатньої кількості депутатів у владі. Орієнтація на російську церкву, за словами редакції, виникла після невдалих спроб перейти до сербської чи румунської православних церков, які діяли в Угорщині. Критикуючи слідство та хід процесу часопис чимало місця відводить

¹ Marmarošský rozsudek. In: *Národní listy*. 1914. 4 března. s. 1.

² Po rozsudku v Syhoti. In: *Lidové noviny*. 1914. 4 března. s. 3.

³ Rozsudek v syhotském procesu. In: *Dělnické listy*. 1914. 4 března. s. 1.

насильству над селянами, яке «нагадувало засоби середньовічної інквізиції». Відповідальність за наслідки процесу газета Вацлава Бенеша Шумавського поклала на угорську олігархію¹.

Публіцист Мирослав Грабець, аналізуючи реакцію чехів на переслідування православних напередодні Першої світової війни, зробив важливі висновки, з якими можна погодитися. «Приходится еще констатировать и то немаловажное обстоятельство – назначав журналист, – что наибольшее шума, крика и протестов против преследования угроруссов поднимали именно чехи, которые ведь тогда еще не могли даже и подумать о возможности присоединения Подкарпатской Руси к будущему Чехословацкому государству. Значит, тогда еще в условиях общих страданий зарождалось тесное сотрудничество карпаторуссов с чехословаками, которое и привело к совместному образованию общего свободного демократического государства. Мармарошский процесс сыграл в этом, несомненно, важную роль»². Слід визнати, що чеські діячі робили реальні кроки для допомоги закарпатським селянам, різко реагуючи на переслідування та викриваючи політичний підтекст процесу.

Із словацької преси нашу увагу привернули публікації в двох періодичних виданнях. Перший часопис, «Slovenský denník», висловлював великий жаль щодо виголошеного вироку, вважаючи його серйозним ударом по іміджу Угорщини в Європі та у слов'янському світі. Критикуючи суддів, котрі не розуміли підсудних та не орієнтувалися в суті справи, редакція закидала їм потурання несвідомим політикам та греко-католицьким священникам, «які зловживали угорським судочинством задля власних егоїстичних, політичних та матеріальних цілей». «Дебреценський суд не зробив добру службу Угорщині, прийнявши такий жорстокий вирок. Це є дурість і в той же час не людяність. Так не можна вирішити національне питання, особливо русинське». Автор допису, спираючись на власні спостереження, припускав, що ніяке насильство

¹ Ze soudní síně. Proces s uherskými Rusy ukončen. In: *Národní politika*. 1914. 4 března. s. 8.

² ГРАБЕЦЬ, М.: *Къ исторіи Мармарошскаго Процесса (Дѣло 94-хъ)*. Ужгород, 1934. с. 56.

не зможе припинити рух серед селянства, воно, навпаки його активізує та призведе «до нових і більших форм»¹. У другому часописі – «Slovenský týždenník», редагованому М. Годжею, знаходимо один вираз, який характеризує ставлення редактора до вироку трибуналу. «Богиня Справедливості не була вдома, а за той час винесли вирок дебрецинські судді над обвинуваченими русинами»².

Сербські часописи «Браник» та «Застава», володіючи інформацією про процес, емоційно реагували на його звершення. Газета сербської радикальної партії надрукувала 4-6 березня 1914 р. три замітки про вирок. Перші дві із них, висловлювали позицію редакції часопису. Третій допис підготував адвокат Коста Хаджі, який регулярно дописував до «Застави». Перелічуючи строки ув'язнення та штрафи для засуджених, часопис наголошував, що жорстокий вирок здивував усіх, адже очікувалося на звільнення селян. «Згідно із законом про віросповідання, кожен може сповідувати віру, яку хоче, а може і будь-яку не сповідувати. Ми сподіваємося, що вищі суди зважать на прохання засуджених та звільнять їх від покарання, тому що закон дозволяє їм бути православними»³. Полемізуючи з будапештським «Pester Lloyd», «Застава» не погоджувалася з вирокком, відстоюючи думку про суто релігійні причини православного руху. Окремо у другому дописі сербського видання йдеться про роль провокатора А. Дулішковича та специфічну риторику угорської газети, яка називала православних «схизматиками», ігноруючи закон про свободу віросповідання⁴. К. Хаджі у статті виклав власне бачення причин православного руху та поділився спостереженнями про хід процесу. Чимало уваги він приділив ролі ізянського священника Андрія Азарія, насильству проти православних вірників тощо. «І рішення Синедріону, який Ісус Христос був засуджений на смерть, не отримав би підтвердження Пілата, якби євреї не кричали на Ісуса:

¹ 37 rokov žaláru a 6800 korunú pokuty. In: *Slovenský denník*. 1914. 5 marca. s. 1.

² Výrok v pravotě rusinskej. In: *Slovenský týždenník*. 1914. 6 marca. s. 4-5

³ Пресуда у русинској парници. In: *Застава*. 1914. 19 фебруара (4 марта). с. 2.

⁴ Пресуда у русинској парници. In: *Застава*. 1914. 20 фебруара (5 марта). с. 1.

Не друг Кесаря!»¹. Редакція «Браника» у статті «Значај пресу де против Русина» загалом погоджується з попереднім новосадським виданням, акцентуючи увагу на тому, що проводячи репресії проти православних влада в першу чергу переслідувала політичну мету. Вона полягала в придушенні спротиву мадяризації та денационалізації краю².

Стосовно російської періодики, то вона, не дивлячись на політичні орієнтації та напрямки, в цілому засудила вирок проти православних. За словами російського історика Бориса Котова, після оголошення підсумків судового процесу, «накал антиавстрійської и антивенгерської риторики в русській пресі достиг свого пика»³. «Церковный вѣстникъ» – періодичне видання Санкт-Петербурзької духовної академії, інформуючи про завершення процесу, вважало його засобом припинення «естественного тяготѣнія нашихъ закордонныхъ соплеменниковъ къ духовно-культурному общенію съ Державной Русью»⁴. Тобто, часопис відкидав політичне підґрунтя руху, зводячи його до культурних взаємовпливів.

Літературно-політичний журнал «Славянскіе извѣстія», який видавало Санкт-Петербурзьке слов'янське благодійне товариство, розмістив статтю Бориса Будиловича під назвою «Приговоръ». Автор вимагав від російської дипломатії негайної реакції та домагання помилування для всіх засуджених. «Вынесенный при такихъ условіяхъ приговоръ является приговоромъ не надъ доблестными исповѣдниками, которыми въ правѣ гордиться православная церковь, а надъ венгерской юстиціей, оказавшейся на побѣгушкахъ у вѣнскихъ политикановъ»⁵. «Новое время» навпаки,

¹ ХАЦИ, К.: Угровуси у борби за православље. Ін: *Застава*. 1914. 21 фебруара (6 марта). с. 1-2.

² Значај пресу де против Русина. Ін: *Браник*. 1914. 21 фебруара (6 марта). с. 1.

³ КОТОВ, Б.: *Образы Германии и Австро-Венгрии в российской прессе накануне Первой мировой войны, 1912-1914 (по материалам либеральной и консервативной печати)*: диссертация ... кандидата исторических наук: 07.00.03 [Место защиты: Институт всеобщей истории РАН]. Москва, 2014. с. 312.

⁴ Мараморошъ-Сигетскій судъ над угровусами и новые аналогичные процессы надъ русскими въ Галичинѣ и Буковинѣ. Ін: *Церковный вѣстникъ*. 1914. №9. с. 280-281.

⁵ БУДИЛОВИЧ, Б.: Приговоръ. Ін: *Славянскіе извѣстія*. 1914. №5. с. 77.

критикувало російську дипломатію, вважаючи її відповідальною за переслідування православних русинів. Провідний журналіст газети Михайло Меньшиков, аналізуючи вирок писав: «О громком угро-русском процессе, обратившем на себя внимание всего света, я до сих пор не в состоянии был написать ни слова. Скажу откровенно: стыдно было. Судили наших несчастных заграничных братьев, людей нашего племени, нашего языка и веры судили таких же русских, как псковичи или киевляне, потомков тех предков, которые еще при Владимире Святом составляли неотъемлемую часть Руси... Мне стыдно было и больно следить за подробностями процесса, как человеку, стоящему на берегу, тяжело видеть утопающих, которым не в силах помочь. Чувство стыда усиливалось сознанием, что часть вины за это несчастье, и, может быть, подавляющая часть, падает на нас, Россию... Будем откровенны: бессильные помочь страдающим землякам, не станем же скрывать правды, которую хорошо чувствуем все мы...»¹.

«Московскія вѣдомости» 5 березня 1914 р. помістили на першій шпальті статтю Леоніда Волкова під назвою «Несправедливість восторжествовала!». Автор приходить до висновку, що головна вина підсудних полягала тільки у тому, що вони вирішили перейти у православ'я. На думку кореспондента, «чудовищний приговоръ мармарошскаго суда – единственный по своимъ мотивамъ въ лѣтописяхъ европейскаго, да, вѣроятно, и азиатскаго судопроизводства, единственный, безспорно, и по полному отсутствію данныхъ для обвиненія»².

Б. Котов, аналізуючи позицію російських газет «Русское слово», «Голос Москвы», консервативних «Земщины» та «Русского знамя», наводить ряд важливих думок, які характеризують позицію редакцій даних видань. Наприклад, редактор «Русского слова» В. Дорожкевич, порівнював дії угорської влади, «с поведением не имеющих понятия о европейском праве»³. Видання октябристів

¹ МЕНЬШИКОВ, М.: Сроки близятся. Іп: *Новое время*. 1914. 22 февраля; Меньшиков, М. Письма к русской нации. Москва, 2005. с. 261.

² ВОЛКОВЪ, Л.: Несправедливість восторжествовала! Іп: *Московскія вѣдомости*. 1914. 20 февраля (5 марта). с. 1.

³ КОТОВ, Б.: Указ. сонич. с. 313.

«Голос Москвы», за словами російського історика, називало процес в Мараморош-Сиготі пережитком епохи інквізиції та вважало його побудованим на «подлогах, провокації, терроре и глумлении над православием и основами юстиции»¹.

Після повернення В. Бобринського із Марморорош-Сиготу ним було проведено цілий ряд виступів та надано інтерв'ю різним газетам з приводу процесу. 10 травня 1914 р. на засіданні Державної думи граф підняв питання трибуналу проти жителів Закарпаття. Аналізуючи головні звинувачення, зокрема в політичній діяльності на користь Росії, депутат підкреслював, що «никаких стремлений къ отторженію какой-либо части Австро-Венгерской монархії мы, конечно, не имѣемъ, и подобной дѣятельности и подобнымъ стремлениямъ мы не сочувствуемъ»². Категорично відкидав граф також закиди в пропаганді православ'я, акцентуючи увагу на впливах емігрантів із Америки, котрі поверталися в «старий край»³.

Вирок оцінило чимало громадсько-політичних та культурницьких діячів, котрі були як сучасниками тих подій так і пізнішими дослідниками. Наприклад, Антон Штефанек, майбутній міністр освіти в чехословацькому уряді, вважав процес безпідставним та трагічним в історії Австро-Угорщини⁴. Відомий чеський вчений Франтішек Тихий негативно оцінював вирок, наголошуючи, що православний рух мав не так політичні чи релігійні основи, а ґрунтувався на соціальних та народних передумовах⁵.

Український громадсько-політичний і державний діяч, публіцист та вчений Сергій Єфремов стверджував, що львівський та мармароський процеси «не вважаючи на занадто тенденційне освітлення, як це буває у всіх політичних процесах, все ж досить

¹ КОТОВ, Б.: Указ. сонич. с. 314.

² Заседание восьмидесятое, 10 Мая 1914 г. In: *Государственная Дума. Четвертый созыв. Стенографические отчеты. 1914. Часть IV. Заседания 76-97 (с 7 по 28 Мая 1914 г.).* С. Петербург: Государственная типография, 1914. с. 384.

³ Там же. с. 386.

⁴ ŠTEFÁNEK, A.: Marmarošský proces a zahraničná politika našej monarchie. In: *Průdy. Roník V. 1913-1919. Ružomberok, 1919.* s. 141-258.

⁵ TICHÝ, F.: *Náboženský a církevní problém Podkarpatské Rusi.* Zvl. otisk z revue Kalich, Praha, 1922. s. 121.

виразно показали, чия таємна рука накерувувала і мармароських затурканих селян, і львівських інтелігентів з москвофільського табору. Видко було, що та рука простягалася з Росії з Києва з його «Славянским Благотворительным Обществом» та з Петербургу з «Галицко-Русским Обществом»¹. Таким чином, вину за переслідування селян С. Єфремов покладав на російських діячів. Аналогічні думки висловлював галицький політичний діяч, перший прем'єр-міністр ЗУНР Кость Левицький. Він вважав «32 обжалуваних за підбурювання проти держави і релігії» такими, що «з невідомости попали ся в сіти русофільської пропаганди»².

Французький славіст, історик та публіцист Рене Мартель вважав вирок в столиці Мараморошського комітату досить суворим, а строк, який винесли о. Олексію (Кабалюку), завеликим. Наголошуючи, що адвокати цілком розгромили позицію прокуратури, суд все таки прийняв рішення проти православних. Окремо дослідник акцентував на протестах всіх слов'янських країн проти виняткової строгості вироку³.

Вже наступного дня після виголошення вироку депутат Антон Бескид подав інтерпеляцію в угорському парламенті. Її суть зводилася до трьох позицій: 1) Вимога назвати фамілію депутата, якого Арнольд Дулішкович називав на процесі. Нібито граф В. Бобринський пропонував йому 2000 рублів для підкупу посланця, який мав виголосити інтерпеляцію щодо суду в Мараморош-Сиготі. А. Бескид заявив, що у зв'язку з тим, що він вже подавав звернення щодо переслідування православних, то тільк в першу чергу падає на нього⁴. 2) Чи застосує голова уряду санкції щодо телеграфного агентства, яке публікувало статті неправдивого змісту. 3) Що робиться для покарання за жорстоке поведження жандармів

¹ ЄФРЕМОВ, С.: До історії "Галицької Руїни" 1914-1915 рр. In: *Україна: наук. Трьохмісячник українознавства*. Київ: Держ. вид.-во України. Кн. 4. 1924. с. 128.

² ЛЕВИЦЬКИЙ, К.: Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914. Львів, 1926. с. 700.

³ MARTEL, R.: La politique slave de la Russie d'avant-guerre. Le procès ukrainien de Marmarosz-Sziget. In: *Affaires étrangères: revue mensuelle de documentation internationale et diplomatique*. 1937. №1. p. 60-61.

⁴ Die panslavistische Gefahr. In: *Der Volksfreund*. 1914. 6 marz. s. 2.

і прикордонної поліції, про яке стало відомо на процесі¹. Крім того, депутат звернувся до міністра сільського господарства з проханням щодо вдосконалення закону про ліси і пасовища. Вважаючи це питання дуже важливим для життя населення Закарпаття.

За повідомленням часопису «*Národné noviny*», прем'єр-міністр відмовився надавати інформацію щодо діяльності А. Дулішковича, посилаючись на таємницю слідства. Однак, він заявив, що агент не підкупив нікого із посланців, а лише розповідав про пропозиції, котрі йому надавали у Росії². Стосовно насильства проти підсудних та свідків, то голова уряду ухилився від відповіді, наголосивши, що йому не відомі такі факти³. Аналогічна відповідь буда і щодо упереджених публікацій в угорській пресі. Стосовно нового закону про ліси і пасовища, граф Іштван Тисо від імені міністра сільського господарства, переконував про доцільність даної реформи та її реалізацію в найближчі часи⁴. Не чітка відповідь прем'єр-міністр викликала гостру реакцію опозиційних депутатів, які покинули зал. Таким чином, влада, яка обіцяла на процесу розслідувати питання насильства над затриманими, відмовилася від своїх зобов'язань.

Отже, періодика оцінила вирок проти 32 закарпатських православних досить неоднозначно. Більшість прогресивних редакцій виступили із критикою угорської влади, звинувачуючи останню у порушенні прав людини під час розслідування та підготовки процесу, насилля над арештованими, ігнорування багатьох доказів тощо. Однак, були і проурядові видання, котрі вбачали в засуджених російських агентів та цілком виправдовували інквізиційні методи проведення слідства, застосування тортур,

¹ Procesul rutenilor. In: *Gazeta Transilvaniei*. 1914. 21 februarie (6 martie). p. 2.

² Ministerpredseda Tisza bráni Duliškoviči, najatého špiona a agenta provokátora. In: *Národné noviny*. 1914. 7 marca. s. 2.

³ Dozvuky rusínskeho procesu v uherské sněmovně. In: *Dělnické listy*. 1914. 5 marca. s. 5.

⁴ Beszkid Antal kárpátukrán nemzetiségű néppárti képviselő interpellációja gr. Tisza István miniszterelnökhöz és a földművelésügyi miniszterhez, valamint gr. Tisza István miniszterelnök válasza a máramaroszi „skizmatikus bűnper” tárgyában. **1914 márc. 4.** In: KEMÉNY, G. GÁBOR (szerk.): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában (1867-1918)*, VI. kötet. Budapest, 1985. old. 77-81.

провокацій і т.д. Зважаючи на величезну кількість публікацій у пресі, вважаємо, що вивчення даного питання є перспективним та потребує подальшого дослідження.

Список джерел та літератури:

- A Russian plot. In: *Manchester Courier and Lancashire General Advertiser*. 1914. 4 march. p. 7.
- A Ruthenian plot. In: *Western Daily Press*. 1914. 4 march. p. 10.
- A skizma. In: *Zalai Hirlap*. 1914. 3 marcius. old. 2.
- Austria and Russia. Alleged sedition In: *Chronicle*. 1914. 7 march. p. 37.
- Autriche-Hongrie. Le procès des Ruthènes – Le jugement. In: *Le Temps*. 1914. 5 mars. p. 2.
- Beszkid Antal kárpátukrán nemzetiségű néppárti képviselő interpellációja gr. Tisza István miniszterelnökhöz és a földművelésügyi miniszterhez, valamint gr. Tisza István miniszterelnök válasza a máramaroszi „skizmatikus bűnper” tárgyában. **1914 márc. 4.** In: KEMÉNY, G. GÁBOR (szerk.): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában (1867-1918)*, VI. kötet. Budapest, 1985. **old. 77-81.**
- Bom ungarischen Ruthenenprozeß. In: *Der Volksfreund*. 1914. 6 marz. s. 2.
- Budapest, 3. März. In: *Pester Lloyd*. 1914. 4 marz. s. 1-2.
- Das Ende des Prozesses in Marmaros-Szigeth. In: *Deutsches Nordmährerbblatt*. 1914. 7 marz. s. 2.
- Das Urteil im Prozeß von Marmoröich-Szigeth. In: *Bukarester Tagblatt*. 1914. 5 märz. s. 3.
- Das Urteil im Ruthenenprozeß. In: *Allgemeiner Tiroler Anzeiger*. 1914. 4 marz. s. 7.
- Das Urteil im Ruthenenprozeß. In: *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*. 1914. 4 marz. s. 1.
- Das Urteil im Ruthenenprozeß. In: *Der Tiroler*. 1914. 5 marz. s. 2.
- Das Urteil im Ruthenenprozeß. In: *Welt Blatt*. 1914. 5 marz. s. 3-4.
- Das Urteil im Ruthenenprozesse. In: *Deutsches Volksblatt*. 1914. 4 marz. s. 11.
- Das Urteil im Ruthenenprozeß. In: *Arbeiterwille*. 1914. 4 marz. s. 12.
- Das Urteil im Ruthenenprozeß. In: *Fremden-Blatt*. 1914. 4 marz. s. 12-13.

- Das Urteil im Ruthenenprozeß. In: *Linzer Volksblatt*. 1914. 4 marz. s. 10.
- Das Urteil im Ruthenenprozeß. In: *Neues Wiener Journal*. 1914. 4 marz. s. 10.
- Das Urteil im Ruthenenprozeß. In: *Oesterreichische Morgenzeitung und Handelsblatt*. 1914. 4 marz. s. 4.
- Das Urteil im Ruthenen-Prozeß von Marmaros-Sziget. In: *Prager Abendblatt*. 1914. 4 marz. s. 4.
- Das Urteil im ruthenischen Hochverratsprozeß. In: *Arbeiter Zeitung*. 1914. 4 marz. s. 8.
- Das Urteil im ungarischen Russophilen-prozeß. In: *Der Volksfreund*. 1914. 4 marz. s. 3.
- Das Urteil im ungarischen Ruthenen-prozeß. In: *Neues Wiener Tagblatt*. 1914. 4 marz. s. 18-19.
- Der hochverratsprozeß in Ungarn. In: *Illustrierte Kronen Zeitung*. 4 marz. s. 10-11.
- Der Russophilenprozeß in Ungarn. In: *Bukowinaer Post*. 1914. 5 märz. s. 5.
- Der Ruthenenprozeß in Ungarn. In: *Znaimer Tagblatt*. 1914. 5 marz. s. 3.
- Der Ruthenen-Prozeß in Marmaros-Sziget. In: *Wiener Zeitung*. 1914. 4 marz. s. 7.
- Der Ruthenenprozeß. In: *Mährisches Tagblatt*. 1914. 4 marz. s. 3.
- Die Opfer des Grafen Bobrinski. In: *Neue Freie Presse*. 1914. 4 marz. s. 2.
- Die panslavistische Gefahr. In: *Der Volksfreund*. 1914. 6 marz. s. 2.
- Die Urteilsbegründung von Marmaros-Szigeth. In: *Reichspost*. 1914. 4 marz. s. 5.
- Dozvuky rusínskeho procesu v uherské sněmovně. In: *Dělnické listy*. 1914. 5 marca. s. 5.
- Elítéltek a mién vádlottakat. In: *Vásárhelyi Reggeli Újság*. 1914. 4 március. old. 2.
- Elítélték a rutén izgatókat. In: *Nagykároly és Érmellék*. 7 március. old. 5.
- Kincses Kalendárium 1915*. A gyakorlati élet általános utmutatója / Tizenkilencedik évfolyam. Budapest: Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Ujságvállalata, 1915. old. 171.
- Le procès des Ruthènes. In: *Le Figaro*. 1914. 4 mars. p. 2.
- Le procès des Ruthènes. In: *Le Radical*. 1914. 4 mars. p. 3.
- Le procès des Ruthènes. Le jugement. In: *Le Rappel*. 1914. 4 mars. p. 3.
- Le procès des Ruthènes. Le jugement. In: *Le XIXe siècle*. 1914. 4 mars. p. 3.

- Lekte Drahtnachrichten. In: *Bukowinaer Nachrichten*. 1914. 4 marz. s. 4.
- Many accused sentenced. In: *The Sydney Morning Herald*. 1914. 5 march. p. 9.
- Marmarošský rozsudek. In: *Národné listy*. 1914. 4 března. s. 1.
- Mármarosszigeti ítélet. In: *Zalai Hirlap*. 1914. 6 marcius. old. 1.
- MARTEL, R.: La politique slave de la Russie d'avant-guerre. Le procès ukrainien de Marmarosz-Sziget. In: *Affaires étrangères: revue mensuelle de documentation internationale et diplomatique*. 1937. №1. p. 58-64.
- Ministerpredseda Tisza bráni Duliškoviči, najatého špiona a agenta provokátora. In: *Národné noviny*. 1914. 7 marca. s. 2.
- Odsouzení uherských Rusínů. In: *Čech*. 1914. 4 března. s. 3.
- Po marmarošském procesu. In: *Národní listy*. 1914. 5 března. s. 2.
- Po rozsudku v Syhoti. In: *Lidové noviny*. 1914. 4 března. s. 3.
- Proces s 94 Rusíny. In: *Český denník*. 1914. 4 března. s. 2.
- Proces s rusínskými «velezrádci. In: *Dělnické listy*. 1914. 4 března. s. 7.
- Procesul rutenilor. In: *Gazeta Transilvaniei*. 1914. 21 februarie (6 martie). p. 2.
- Procesul rutenilor. In: *Unirea: foaie bisericească-politică*. 1914. 8 martie. p. 2.
- Rozsudek v rusínském procesu. In: *Brněnské noviny*. 1914. 3 března. s. 3.
- Rozsudek v rusínském procesu. In: *Moravská orlice*. 1914. 3 března. s. 3.
- Rozsudek v syhotském procesu. In: *Dělnické listy*. 1914. 4 března. s. 1.
- Russian Conspirators. In: *Worker*. 1914. 12 march. p. 22.
- Rutenii schismatici condamnați. In: *Românul*. 1914. 4 martie. p. 6.
- Ruthenenprozeß. Das Urteil im Ruthenenprozeß in Ungarn. In: *Grazer Volksblatt*. 4 marz. s. 4.
- Ruthesian treason trial. In: *Newcastle Journal*. 1914. 4 march. p. 12.
- Sedition trial. Hungarian Ruthenians. In: *The Brisbane Courier*. 1914. 5 march. p. 7.
- Serviciul Județene Maramureș a Arhivelor Naționale Baia Mare (SJAN Maramureș). Fond 45. Prefectura Județului Maramureș. Parcetul Inn. 1086. Nr. artului 656. p. 6-29.
- ŠTEFÁNEK, A.: Marmarošský proces a zahraničná politika našej monarchie. In: *Průdy*. Roník V. 1913-1919. Ružomberok, 1919. s. 141-258.
- Stimmen der Budapester Presse. In: *Neues Wiener Journal*. 1914. 4 marz. s. 10.

- TAJTÁK, L.: Marmaroškosihotský schizmatický proces roku 1914 vo svetle slovensko-rusínskych vzťahov v slovenskej a maďarskej historiografii. In: *Kapitoly z dejín Podkarpatskej Rusi 1919-1945: venované životnému jubileu 80. narodeninám Dr.h.c. prof. PhDr. Michala Daniláka, CSc.* / Harbuľová, Ľubica, Danilák, Michal, 1. vyd. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015. s. 50-59. ISBN 978-80-555-1541-0
- The Hungarian State trial at Marmaros Sziget. In: *Hull Daily Mail*. 1914. 4 march. p. 4.
- The Hungarian State Trial. Verdict and sentence. In: *The Times*. 1914. 4 march. p. 5.
- TICHÝ, F.: *Náboženský a cirkevní problém Podkarpatské Rusi*. Zvl. otisk z revue Kalich, Praha, 1922. s. 114-123.
- Treason trial. In: *Evening Telegraph*. 1914. 4 march. p. 2.
- Tridsatedem rokov väzenia. In: *Národný hlásnik*. 1914. 6 marca. s. 5.
- Výrok v pravotě rusínskej. In: *Slovenský týždenník*. 1914. 6 marca. s. 4-5
- Wyrok w procesie rusinów na Węgrzech. In: *Kurjer Lwowski*. 1914. 4 marca. s. 3.
- Wyrok w procesie w Marmarosz-Szlget. In: *Głos Narodu*. 1914. 4 marca. s. 3.
- Ze soudní síně. Proces s uherskými Rusy ukončen. In: *Národní politika*. 1914. 4 března. s. 8.
- Zo súdobnej siene. Výrok v marmarošskom processe. In: *Slovenské ľudové noviny*. 1914. 6 marca. s. 4-5.
- 37 rokov žaláru a 6800 korún pokuty. In: *Slovenský denník*. 1914. 5 marca. s. 1.
- БУДИЛОВИЧ, Б.: Приговоръ. In: *Славянскіе извѣстія*. 1914. №5. с. 77.
- Вирок в Мараморошській розправі. In: *Діло*. 1914. 3 марта. с. 6.
- ВОЛКОВЪ, Л.: Несправедливость восторжествовала! In: *Московскія вѣдомости*. 1914. 20 февраля (5 марта). с. 1.
- ГРАБЕЦЪ, М.: *Къ исторіи Мармарошскаго Процесса (Дѣло 94-хъ)*. Ужгорода, 1934. 56 с.
- ДАНИЛЕЦ, Ю.: Антирусинский судебный процесс 1913-1914 гг. в Мараморош-Сиготе на страницах львовских газет «Дело» и «Дело и Новое слово». In: *Русин*. 2014. №2. с. 249-269. ISSN 1857-2685.

- ДАНИЛЕЦ, Ю.: Иркутская газета «Сибирь» как источник по истории Второго Мараморош-Сиготского процесса 1913-1914 гг. In: *Вестник Томского государственного университета*. 2017. № 415. с. 59-70. ISSN 1561-7793.
- ДАНИЛЕЦ, Ю.: К вопросу о подготовке второго Мараморош-Сиготского процесса против православных Закарпатья. In: *Славянский альманах 2014*. Вып. 1–2. М.: Индрик, 2014. с. 110-122. ISSN 2073-5731.
- ДАНИЛЕЦЬ, Ю.: Антиправославні Мараморош-Сиготські судові процеси на сторінках Санкт-Петербурзьких «Церковних Ведомостей». In: *Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна)*. 2013. №2. с. 19-24. ISSN 2617-1317.
- ДАНИЛЕЦЬ, Ю.: Розгортання православного руху в Північно-Східній Угорщині в 1907-1913 рр. та підготовка нового судового процесу, In: *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Ужгород: Вид-во УжНУ "Говерла", 2019. Вип. 1 (40). с. 27-47. ISSN 2523-4498.
- Дивачный вырокъ. In: *Русская Земля*. 1914. 21. февраля (6. н. ст. марта). с. 7.
- ЄФРЕМОВ, С.: До історії "Галицької Руїни" 1914-1915 рр. In: *Україна: наук. Трьохмісячник українознавства*. Київ: Держ. вид.-во України. Кн. 4. 1924. с. 127-131.
- Заседание восьмидесятое, 10 Мая 1914 г. In: *Государственная Дума. Четвертый созыв. Стенографические отчеты*. 1914. Часть IV. Заседания 76-97 (с 7 по 28 Мая 1914 г.). С. Петербург: Государственная типография, 1914. с. 384.
- Значај пресу де против Русина. In: *Браник*. 1914. 21 фебруара (6 марта). с. 1.
- Кінець Мараморошського процесу. In: *Рада*. 1914. 5 березня. с. 1.
- Конец процессу угорських русинів. 32-ох засуджених. In: *Свобода*. 1914. 12 марта. с. 1.
- КОТОВ, Б.: *Образы Германии и Австро-Венгрии в российской прессе накануне Первой мировой войны, 1912-1914 (по материалам либеральной и консервативной печати)*: диссертация ... кандидата

- исторических наук: 07.00.03 [Место защиты: Институт всеобщей истории РАН]. Москва, 2014. 712 с.
- Къ процессу угро-русовъ. In: *Кіевлянинъ*. 19 февраля (4 марта). с. 4.
- Къ Угрорусскому процесу. In: *Вечернее Время*. 1914. 21 февраля (6 марта). с. 1.
- ЛЕВИЦЬКИЙ, К.: Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914. Львів, 1926. 736 с.
- Мараморошъ-Сигетскій судъ над угрорусами и новые аналогичные процессы надъ русскими въ Галичинъ и Буковинъ. In: *Церковный вѣстникъ*. 1914. №9. с. 280-281.
- МЕНЬШИКОВ, М.: Сроки близятся. In: *Новое время*. 1914. 22 февраля.
- МЕНЬШИКОВ, М.: *Письма к русской нации*. Москва, 2005. 555,[3] с.
- ПЛАТОНЪ, АРХІЕПИСКОПЪ: Откликъ Американской Православной Руси на несправедный Мармарошскій судъ. In: *Американскій Православный Вѣстникъ*. 1914. №6. с. 111-114.
- Пресуда у русинској парници. In: *Застава*. 1914. 19 фебруара (4 марта). с. 2.
- Пресуда у русинској парници. In: *Застава*. 1914. 20 фебруара (5 марта). с. 1.
- Приговоръ по дѣлу угрорусовъ. In: *День*. 1914. 19 февраля. с. 1.
- Приговоръ по дѣлу угро-русовъ. In: *Московскія вѣдомости*. 1914. 19 февраля (4 марта). с. 3.
- Присуд в мараморош-сигітській розправі. In: *Діло*. 1914. 5 марта. с. 5.
- ХАЦИ, К.: Угроруси у борби за православье. In: *Застава*. 1914. 21 фебруара (6 марта). с. 1-2.